

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ” -
БЛАГОЕВГРАД
ФАКУЛТЕТ ПО ИЗКУСТВОТА
КАТЕДРА „МУЗИКА”**

Борис Лъчезаров Овнарски

**РАЗВИТИЕ НА ЕМОЦИОНАЛНАТА ВЪЗПРИЕМЧИВОСТ И
ОТЗИВЧИВОСТ В ОБУЧЕНИЕТО ПО МУЗИКА НА
УЧЕНИЦИТЕ ОТ ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНОТО УЧИЛИЩЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна
степен „доктор”
по научно направление 1.3. *Педагогика на обучението по...*,
научна специалност 05.07.03
Методика на обучението по музика

**Научен ръководител:
Проф. д. н. Румен Потеров**

**Благоевград
2019**

Дисертационният труд е обсъден на заседание на Катедра „Музика“, проведено на 21.05.2019 година и предложен за публична защита.

Дисертацията съдържа увод, четири глави, заключение и три приложения. Разработена е в общ обем от 245 страници, от които основният текст е 206 страници. Библиографията е описана на 5 страници и наброява 66 източници. Приложенията са представени в 33 страници. Графичното оформление се състои от 5 графики, 9 диаграми и 29 таблици.

Публичната защита ще се състои на 26.06.2019 г. от 10 ч. в 114 зала на открито заседание. Материалите по защитата са публично достъпни в Катедра „Музика“ и са публикувани на уебсайта на Югозападен университет „Неофит Рилски“.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД...../4/

**ГЛАВА ПЪРВА. ПРОБЛЕМЪТ ЗА МУЗИКАЛНОТО
ВЪЗПРИЕМАНЕ В СЪВРЕМЕННАТА ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА**
...../7/

1.1. Психологически основи на възприемане на музикалното
изкуство...../7/

1.1.2. Характеристика на музикалното преживяване и
отзивчивост...../8/

1.1.3 Възрастови особености при възприемането...../10/

1.2. Музикалната дейност възприемане в българското
училище...../10/

1.2.1. Общобразователни аспекти на обучението по музика в
България...../11/

1.2.2. Музикалната дейност възприемане в учебните програми по
музика /специфика и организация/...../11/

1.2.2.1. Възприемането като част от процеса на музикално
обучение...../11/

1.2.2.2. Музикалната дейност „Възприемане на музика“ в
учебните програми по музика за пети, шести и седми
клас...../12/

ГЛАВА ВТОРА. ПОСТАНОВКА, ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО...../13/

2.1. Методологически основи на проучването...../13/

2.2. Организация и контингент на изследването...../16/

2.3. Методология на изследването...../18/

2.3.2.Статистически методи на изследването...../22/

ГЛАВА ТРЕТА. МЕТОДИЧЕСКИ МОДЕЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЕМОЦИОНАЛНАТА ВЪЗПРИЕМЧИВОСТ И ОТЗИВЧИВОСТ...../22/

3.1 Методологически основи на модела...../22/

3.2. Характеристика и специфичност на методическия модел...../24/

3.2.1.Теоретични основи...../24/

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. ПРЕДСТАВЯНЕ И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО...../28/

4.2. Анализ на резултатите от контролния етап на изследването...../29/

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ...../31/

ПРИНОСИ...../34/

ПУБЛИКАЦИИ...../36/

УВОД

Музикалното възприятие е процес на цялостно, осъзнато и емоционално отражение на музикално-художествения образ, в чиято основа лежи мисленето като познавателен психически процес, без което е невъзможно осъзнаването на логически организираната и съдържателна страна на музикалните произведения. В същото време то се отличава с образност, защото в процеса на възприемане в съзнанието на слушателя се конструира определен образ, пречупен през асоциативния механизъм на психиката и въображението, подпомагащи осмислянето на протичащите във времето музикални явления. И именно богатството на творческото въображение, особеностите на психичните процеси и свойства, паралелно с цялостния субектен опит и в частност музикален определят индивидуалните особености на възприятието.

В психологическата литература музикалното възприятие се разглежда като многокомпонентна структура, включваща емоционалната отзивчивост към музиката, музикалния слух, мислене, памет и способност към творчество. Последният компонент, като част от специалните музикални способности, изпълнява важна функция в структурата на музикалното възприятие. Той кореспондира с музикалния опит като цяло и има отношение не само към цялостното възприемане на музикалното произведение, но и към използваните музикално-изразни средства, в контекста на авторовата идея, което формира предпоставките за по-задълбочено вникване в съдържателната страна на произведението при неговото възприемане. Това включва съпреживяването и възсъздаването на идейно-образното съдържание, но обогатени чрез индивидуалния механизъм на въображението, чувствата и пречупени през призмата на асоциациите.

Музикалното възприятие се разглежда не като пасивен, а като процес, съотнесен към познавателната дейност, върху който влияят различни фактори, но когато се съотнесе към образователната сфера, различните методи и подходи за реализиране на дейността възприемане на музика са тясно обвързани с възрастовите особености на обучаваните.

Пряк израз на реформите в образователната сфера представляват въведените през 2000 г. Държавни образователни изисквания по отношение на учебното съдържание и организацията на учебния процес, чиито конкретни измерения по отношение дейността възприемане на музика намират израз в: развитие на музикално-мнемическите способности /разпознаване на определен брой изучавани инструментални произведения/; музикално-аналитическите по отношение различни компоненти на музикално-изразната система и музикално-теоретически.

Приетият закон за предучилищното и училищно образование от 2016 г. и утвърждаването на Държавните образователни стандарти са израз на новите идеи, насочени към обучението и възпитанието на младите като креативни и мислещи личности, със собствен поглед върху света и стремеж към саморазвитие. Реализирането на новите идеи намират израз в постепенното обновяване съдържанието на учебните програми.

От учебната 2016/2017 г. действат новите учебни програми по музика за първи, втори, пети, шести и осми клас, насочени към развитие на музикалните способности, обща музикална култура, и активно творческо отношение. Новото в тези програми се свързва и с идеята за обучение в реална среда /извънучилищна обучаваща среда/ – посещения на концерти, репетиции, звукозаписни студия и пр., което пряко рефлектира и върху търсенето на по-различни форми на реализиране на дейността възприемане на музика, както и търсенето на интегративност на музикалното изкуство с други видове изкуства

и някои нехудожествени сфери, разглеждано като иновативен подход в посока обогатяване на музикалната култура.

Процесът, свързан с обновяването на учебното съдържание на програмите по музика, в контекста на новите образователни идеи рефлектира и върху методите и подходите при реализиране на дейността възприемане на музика, кореспондиращо с личността на педагога и професионалните му компетентности, обуславящи начинът му на преподаване в посока търсенето на най-ефективните начини за стимулиране самознанието на ученика, насочването, направляването, подпомагането и контролирането му при овладяването на новото познание.

Иновативността при реализиране на дейността възприемане на музика намира израз и в приложението на специализиран музикален софтуер, в посока стимулиране на емоционалната отзивчивост. В тази посока биха могли да се посочат изследванията на Диана Петкова, която провокира креативността на обучаваните насочвайки ги към самостоятелно аранжиране на предварително зададен тематичен материал. Така по непреднамерен път, учениците запаметяват различни музикални теми и творчески подхождат към тях като ги аранжират. Това дава основание на някои автори да използват термина творческо възприемане на музиката, определяйки максимално широки граници на съдържателния му обхват, намиращо израз чрез пластическите движения, пеене, вербализиране на характера, асоциативни съотнасяния, формиране на въображаеми образи и пр.

При реализиране на дейността възприемане на музика в общообразователното училище се забелязва процес на все по-настойчиво включване на информационните и комуникационни технологии в обучението, а обособяването на различни творчески задачи е насочено към развитието на музикалните способности, по-пълноценното осъзнаване значението на различните

компоненти в музикално-изразната система и формиране на познания и умения за аналитичен подход.

Всичко това определя актуалността на настоящото научно изследване, в което основополагаща е тезата, че дейността възприемане на музика не може да се разглежда отделно от останалите музикални дейности, осъществявани в часа по музика и по своята същност, възприемането представлява процес, насочен към развитието на музикалността и музикалната активност на обучаваните, чието централно звено е субектното отношение не само към отделните компоненти, съставляващи урокът по музика, а към музикалното изкуство изобщо. Поради тази причина дейността възприемане на музика не може да се разглежда изолирано от другите дейности, а винаги в тяхната взаимообусловеност.

1. Глава първа. Проблемът за музикалното възприемане в съвременната психолого-педагогическа литература

1.1. Психологически основи на възприемането на музикалното изкуство

Възприемането на музика като дейност, в чиято основа е залегал психическия процес музикално възприятие е обект на редица изследвания в психолого-педагогическата литература, в които се откриват различни подходи относно изясняването на съдържателната същност на тези две понятия /възприемане и възприятие/ – до каква степен се припокриват, каква е отликата между тях и в какво се изразява, кое е обединяващото и кое не и пр. Разнообразието е продиктувано от различните гледни точки, обосновавайки разсъжденията си от психологическа, педагогическа, музиковедска и пр. научни позиции. Независимо от различните научни позиции, възприятието се разглежда като

двустепенен процес, в който, от една страна възприемането на музикалното произведение се осъществява на **перцептивно ниво**, т.е. от психофизиологична гледна точка, а от друга на **аперцептивно** – обвързано с представата, формираща се в съзнанието на човека в резултат на възприетото музикално произведение.

Възприемането на музика във възпитанието и обучението на деца от предучилищна възраст и в различните степени на училището е дейност, която неизменно е съпътствала българската педагогическа практика, а с „еволуцията на възгледите за целите и задачите на училищното музикално възпитание се изясняват постепенно и целите и задачите на възприемане на музика“¹.

В българската научна литература въпросът за музикалното възприятие се разглежда от две позиции – и от **музикално-психологическа гледна точка** и от **образователна**. Втората позиция е насочена към особеностите и проблемите на възпитанието и обучението в детската градина и училището. Образователната позиция изяснява въпросите от психолого-педагогическа гледна точка.

1.1.2. Характеристика на музикалното преживяване и отзивчивост

Музикалното преживяване по своята същност представлява възприемане на музикалния образ и е израз на субективното отношение към него, т.е. когато става въпрос за субективно отношение при музикално възприятие, това означава човекът по свой начин да усеща настроенятия, емоционалната обгреност на музикалното произведение и като цяло художествения образ. А в неговата основа е залегнало

¹ Кръстева, С. 1987. Очерци по методика на слушане на музика. София. Народна просвета. с. 8.

преживяването, което според **Ернст Курт** представлява “движение на психически енергии”.

Терминът преживяване навлиза във философската терминология в средата на XIX век и е било свързано с теорията на познанието², но се утвърждава в началото на XX век, когато **Вилхелм Дилтай**, автор на задълбочената теория на преживяването в своя труд „Преживяване и поезия“ използва термина преживяване в смисъла на акт, при който това което се преживява съдържа и настоящия опит, представляващи едно цяло със самия акт. Според **Едмунд Хусерл**, преживяването е интенционално състояние на съзнанието, акт, опит.

В психологията, възприятийният процес се разглежда на категориално равнище: “1. Състояние като проста форма на преживяване; 2. Настроение – първата форма на осъзнато преживяване; 3. Емоция – осъзнато преживяване, изразяващо естетическа оценка на музикалната ситуация; 4. Чувство – най-сложната форма на преживяване”³ /А. Готсдинер, Е. Назайкински, Б. Теплов, А. Леонтиев, З. Казанджиева-Велинова и др./.

Въпросите, свързани с музикалното преживяване кореспондират и с тези, имащи отношение към *емоционалната отзивчивост*, разглеждана в контекста на общата човешка емоционалност. В *музикалната педагогика* тя се разглежда като акт, свързан с определен емоционален отклик при възприемането на музикалната творба, в съчетание с определена форма на емпатия. В тази връзка, тя се разглежда от две позиции. *Първата* – като вътрешно усещане /възприятие-преживяване/, а *втората* – като външен акт /обикновено – емоционално-двигателен израз на музикалното въздействие/.

В основата на емоционалната отзивчивост е залегнал индивидуалният житейски опит на индивида и ако външната проява има отношение към двигателно-моторни реакции, то

² Husserl, E. Meditatii carteziene. Bucuresti: Humanitas. p. 211-213.

³ Овсянкина, Г. 2007. Музыкальная психология. М. Союз художников. с. 93.

вътрешната кореспондира и с посоката на активизация на художественото въображение. На тази основа в музикалната педагогика са открити някои основни методи за развитие на емоционалната отзивчивост.

1.1.3. Възрастови особености при възприемането

Съвременните психологически концепции разглеждат възрастовото развитие като неравномерно протичащ процес, при който към съществуващи качества се добавят нови. От друга страна, скоростта на развитието също протича неравномерно, като се обособяват отделни периоди, отличаващи се с относително еднаква продължителност и характерни с появата на определени нови качества у всички деца.

Според общият възрастов диапазон /11-14/, изследваният контингент попада в ранноюношеската или подрастващата група. Границите на тази група варират в различните изследователски теории, в зависимост от качествените изменения, характеризиращи се с половото съзряване и прехода към възрастния етап.

С оглед възрастовият състав на изследвания контингент, най-подходящи са тези периодизации, които характеризират психологическите новообразувания и емоционално-образната сфера на децата в етапа на ранното юношество, отговаряйки на възрастовият диапазон 11-14 години.

От анализираната научна литература са изведени общи закономерности, характерни за съответната възрастова група, в която попада изследвания контингент.

1.2. Музикалната дейност възприемане в българското училище

1.2.1. Общеобразователни аспекти на обучението по музика в България

Промените в българското образователно пространство след 1989 г. бяха насочени към преодоляване на неговата централизация и йерархизъм и синхронизирането му с европейските образователни стратегии, което от своя страна доведе до предефиниране целите и приоритетите на българското образование по пътя на иновациите. А именно, да се изгражда върху собствен модел на базата на европейските ценности. В този смисъл иновацията не може да се разглежда единствено и само като промяна, отричане и отхвърляне на старото, а като нововъведение, свързано с въвеждането на нови методи, форми, принципи, правила и пр. В сферата на образованието иновациите се възприемат като «модели, които преобразуват характера на обучението относно целевата ориентация, структурата на взаимодействията между субектите, както и техните позиции в хода на процеса на обучение»⁴.

Възприемането на музика, като компонент на компетентностната област музикална практика се характеризира с особености, произтичащи не само от спецификата на музиката като вид изкуство, но и от своеобразния начин по който се възприема, имащо отношение към индивидуалните психически процеси и свойства на отделната личност. Първата и основна цел на музикалното изкуство, при досега на децата с различни музикални образци е провокирането на интереса и подбуждането на емоционалната им отзивчивост.

1.2.2. Музикалната дейност възприемане в учебните програми по музика /специфика и организация/

1.2.2.1. Възприемането като част от процеса на музикално обучение

⁴ Кларин, М. 1995. Инновации в мировой педагогике. Рига. с. 47-48.

Дейността, като термин, представлява активен процес на овладяване на обществения опит, достиженията на културата, в резултат на което човек формира и развива определени психически качества и свойства, някои от които придобиват особено значение за неговото съществуване. От **гледна точка на педагогиката**, дейността представлява активно взаимодействие с окръжаващата действителност, при което всяко живо същество встъпва като субект, целенасочено въздействащ на конкретни обекти и удовлетворяващ по този начин своите потребности, в чийто състав неотменно присъстват мотивите – подбуждащи субекта към действие, целите, резултата и средствата, необходими за дейностното осъществяване.

В българските методически издания, всички автори, посочват, че възприемането на музиката е не само неделима част от цялостния музикално-образователен процес в училището, но основа, върху която се осъществяват и другите музикални дейности, но възприемането не се разглежда само като начин, чрез който да се формира отношение и развива мисленето, но и като средство за развитие на музикалността и личностното формиране на учениците. Чрез тази дейност „се формира устойчив интерес към музикалното изкуство; възпитателният ефект е огромен и по този начин се формира емоционално-естетическата индивидуалност на индивида“⁵.

1.2.2.2. Музикалната дейност „Възприемане на музика“ в учебните програми по музика за пети, шести и седми клас

Учебните програми по музика в България от 1973 г. претърпяват интензивни промени, отнасящи се до структурата им, отделните компоненти на учебен материал, формите и методите за оценяване, очакваните резултати и др., обогатяват се

⁵ Огненска, Н. 1995. Теория и методика на музикалното възпитание (в общообразователното училище). Благоевград. с.171.

и обновяват целите и задачите, особено интензивно след 1989 г., което се свързва с новите образователни стратегии.

Новите учебни програми по всички общообразователни предмети са съставени на базата на ЕКР (Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот) и специфичните изисквания ДОС (Държавни образователни стандарти) за различните учебни предмети. Съгласно изискванията на **Европейската квалификационна рамка /ЕКР/** е изграден ДОС⁶.

Важен момент в учебните програми за пети и шести клас е последователността на преподаването на учебния материал, при което е отбелязано, че всяка една тема за формиране на нови знания не е задължително да следва заявеният ред. Това осигурява възможност на учителите, в зависимост от индивидуалния им подход сами да подбират редът по който да се изучава материалът. Това е иновация по отношение на музикалната дейност „възприемане на музика“, която за първи път се прилага в обучението по музика.

2. Глава първа. Постановка, организация и методика на изследването

2.1. Методологически основи на проучването

Реализирането на дейността възприемане, като един от компонентите, залегнали в учебните програми по музика в прогимназиалния етап на основното образование е насочена към овладяване на определени знания и умения, и се разглеждат като

⁶ [Наредба № 5 за общообразователната подготовка. 2000. Държавен вестник. Бр. 95, с.102.](#)

едно от условията формиращи и развиващи музикалността на обучаваните.

Обект на изследването е урокът по музика в пети, шести и седми клас на прогимназиалния етап на основната образователна степен.

Предмет на изследването е емоционалното преживяване и отзивчивост на ученици при възприемането на музика.

Обектът и предметът определят и неговата **ЦЕЛ**:

Разработване на методически модел за работа в урока по музика, насочена към развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост на учениците от пети, шести и седми клас и овладяването на основни ключови компетентности при осъществяване на дейността възприемане на музика.

Съобразно с поставената цел може да бъде формулирана следната **ХИПОТЕЗА** на научното изследване:

Предполага се, че процесът на развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост на учениците от прогимназиалния етап на основната образователна степен при възприемането на музика, може да бъде стимулиран, ако се приложи методически модел на обучение, съобразен с емоционално-възрастовите им особености.

Така издигнатата **хипотеза** съдържа следните конкретни измерения:

- Анализът на психолого-педагогическата литература по въпросите на възприемането и емоционалната отзивчивост, открояването на българските традиции в тази посока и обвързването им със съвременните концепции за същността, спецификата и средствата при осъществяване

на музикалното обучение, ще позволи да се разшири научно обоснованото разбиране за необходимостта от търсенето разнообразни методи, чрез които да се търсят по-ефективни и оптимални пътища за въздействие върху емоционалната сфера на обучаваните при възприемането на художествено-образната сфера на музикалните произведения.

- Разработването и апробирането на методически модел, отчитащ възрастовите особености и емоционални нагласи на обучаваните ще подпомогне формирането и развитието на необходимите компетентности, имащи отношение към реализирането на дейността Възприемане на музика в училище и ще стимулира процеса на развитие на музикалното им мислене.

Така поставената хипотеза осигурява:

1. Условия за изявата на субектната активност на учениците и ще подпомогне формирането и развитието емоционално-оценъчните им способности, на чиято основа ще могат не само да преживяват и съпреживяват емоционално-образното съдържание на произведенията, но и да интерпретират емоциите;
2. Условия за развитие на саморефлексивните им способности в процеса на възприемане, емоционалното преживяване, анализиране и аргументиране на позициите си.

Реализиране целта на изследването и доказването на така формулираната хипотеза е свързано с решаването на следните **ЗАДАЧИ:**

1. Теоретичен анализ – проучване и систематизиране на резултати от сходни изследвания, свързани с изясняване същността на основните понятия – възприемане, възприятие, емоции, емоционална възприемчивост;

2. Разглеждането на методически концепции, свързани с възприемането и емоционалната отзивчивост в обучението по музика;
3. Изясняване спецификата на възрастовите особености на изследвания контингент, в контекста на възможностите за въздействие върху емоционалните им нагласи;
4. Да се определи посоката на музикалните предпочитания и емоционални нагласи на учениците, чрез разработване на диагностична методика.

2.2. Организация и контингент на изследването

В структурно отношение, организацията на настоящото изследване включва следните три етапа:

1. **Констатиращ експеримент** – първи етап, свързан с диагностициране на входното състояние на емоционалната сфера и музикални нагласи и предпочитания на учениците, разпределени в експериментална и контролна групи;
2. **Формиращ експеримент**, при който се апробират специално разработен методически инструментариум, основан на методическия модел за стимулиране и развитие на емоционалната отзивчивост на изследвания контингент от експерименталната група;
3. **Контролен експеримент /трети етап/ с контролно-оценъчни функции** и диагностични процедури относно ефективността на методическия модел, т.е. – отчитащ динамиката в развитието на емоционалната отзивчивост от експерименталната група, в сравнение с изследвания контингент от контролната група, при които обучението се провежда по утвърдените в практиката методи.

Педагогическият експеримент е проведен с ученици от пети, шести и седми клас от VIII СУ „Арсени Костенцев“,

Благоевград, през учебната 2017/2018 г. В експеримента участваха общо **137** ученици, разпределени както следва:

Контролната група /КГ/ – общо 69 ученика;

Експерименталната група /ЕГ/ – общо 68 ученика;

С цел придобиване на предварителна представа за музикалните предпочитания на изследваните лица в ЕГ и КГ бе съставена анкета, включваща седем въпроса. Всички те, бяха ориентирани към три смислови центъра /ядра/, както следва:

I. МУЗИКАЛНА ВЪЗПРИЕМЧИВОСТ

- 1. Каква музика обичате да слушате?*
- 2. Колко често посещавате концерти?*

II. ЕМОЦИОНАЛНО-ОЦЕНЪЧЕН

- 3. Коя музика ви въздейства повече – вокалната или инструменталната?*
- 4. Ако бяхте композитор за какъв състав бихте написали музика – инструментален или вокален?*

III. МУЗИКАЛНО- РЕПРОДУКТИВЕН

- 5. Обичате ли да пеете?*
- 6. Колко от изучаваните в училище песни знаете наизуст?*
- 7. Свирите ли на музикален инструмент?*

Според теста на Андре, получените резултат между 121-168 точки притежават висок коефициент на емоционална интелигентост, т.е. това са 14.71% от ЕГ и 11.59% от КГ. Те се характеризират със самонаблюдение и самоанализ, отличават се с голямо самообладание, стабилно и позитивно настроение, използват интуицията си, умеят да изграждат пълноценни и хармонични взаимоотношения с хората, т.е. познават възможностите си и максимално се възползват от тях.

2.3. Методология на изследването

2.3.1. Принципи и Методи

Реализирането на поставените задачи в настоящото научно изследване и проверяването на издигнатата хипотеза е обвързано с разработена изследователска програма, отразяваща методите, чрез които са проведени изследванията в настоящия дисертационен труд, базиращи се на следните принципи:

- **Принцип** за обективност на фактите, в основата на описанието, изучаването и изследването действителното състояние на явленията и максимална коректност при обработката и интерпретирането на данните;
- **Принцип** за изучаване на явленията в тяхното развитие, осигуряващ възможност за проследяване динамиката на промените в изследваните явления и обособяване на факторите за регистрираното движение;
- **Принцип** за аналитико-синтетично изучаване на явленията, при интерпретацията на емпиричните данни;
- **Принципите** за точност, последователност, надежност и валидност, при осъществяване процеса на статистическата обработка на базата данни.

Критериите и показателите за установяване степента на развитие на емоционалната отзивчивост на учениците са:

КРИТЕРИЙ 1. Възприемане и определяне на общият характер на произведението.

- а. Вербален израз на основното настроение;
- б. Предложения за заглавие;

- с. Аргументиране на предложенията за заглавие.

КРИТЕРИЙ 2. Асоциативност на емоцията.

- а. Асоцииране с предмети и явления от действителността-адекватност на асоциациите;
- б. Съотнасяне на предметната асоциация към конкретно чувство;
- с. Търсене на аналогични варианти на асоциацията /предметни и емоционални/.

КРИТЕРИЙ 3. Емоционална отзивчивост, отреагиране и открояване на емоционални промени.

- а. Възпроизвеждане на характерно интонационно-мелодическо последование или ритмическа група;
- б. Двигателно отреагиране;
- с. Отдиференцирането на характерни емоционални промени в процеса на музикалното разгръщане.

КРИТЕРИЙ 4. Съотнасяне на емоционалното съдържание към субектния опит.

- а. Съотнасяне към познато музикално произведение;
- б. Откриване на сходства;
- с. Съотнасяне към изобразителното изкуство и аргументиране на сходства.

КРИТЕРИЙ 5. Програмно заглавие и емоционална сфера.

- a. Съответствие на програмното заглавие с общия емоционален изказ;
- b. Предложения за ново програмно заглавие;
- c. Аргументиране на предложенията.

КРИТЕРИЙ 6. Открояване на връзката темпо-емоция.

- a. Открояване на основни темпови промени;
- b. Съотнасяне на темпото към основния емоционален изказ;
- c. Открояване на връзката темпова промяна-идея-емоционалност.

КРИТЕРИЙ 7. Открояване на връзката лад-емоция.

- a. Определяне на основния лад – мажор/минор;
- b. Динамиката на ладовото развитие /открояване на устойчиви ладови промени в развитието/;
- c. Откриване на връзка между общия идейно-емоционален изказ, ладовото развитие.

КРИТЕРИЙ 8. Открояване значението на динамиката в общото емоционално изграждане.

- a. Открояване на основни динамически промени и вид на реализиране;
- b. Откриване на връзка между емоционалния изказ и общият динамически план;
- c. Търсене логиката на динамическите промени в контекста на идейно-емоционалното развитие.

КРИТЕРИЙ 9. Открояване значението на тембъра в общото емоционално изграждане.

- a. Определяне на звучащи инструменти в контекста на общия емоционален план;
- b. Търсене логиката на тембровите промени в общ план /инструмент-регистър/ в контекста на идейно-емоционалното развитие.

За диагностициране на успеваемостта при усвояването на отделните параметри към всеки един от показателите се прилагат критерии, на базата на които са обособени 4 нива, даващи представа за степента на развитие на емоционалната отзивчивост на обучаваните:

ПЪРВО НИВО - НУЛЕВО (X_0) – невъзможност за ориентиране и вникване в същността на поставеното условие на задачата; не търси опора в старото познание; невъзможност за аргументиране на твърденията си; липса на самопреценка;

ВТОРО НИВО - СРЕДНО (X_1) – необходима помощ за изпълнение по поставените условия в задачата; трудно и с неточности изразява мисълта си; неправилни заключения; невъзможност за правилна самопреценка;

ТРЕТО НИВО - ДОБРО (X_2) – правилна ориентация в условията на поставената задача; логично обосноваване, но допуска неточни твърдения, които с допълнителни указания коригира; затруднения в самопреценката.

ЧЕТВЪРТО НИВО - МНОГО ДОБРО (X_3) – самостоятелност при изпълнението на условията в поставената задача, логични мисловни операции и аргументации на твърденията; задълбочено анализира и обосновава съдържателността на поставената задача; връзка и опора в старото; правилна самопреценка.

2.3.2. Статистически методи на изследването

Методите на статистическото изследване са следните:

- Медианен критерий;
- Критерий на Пирсън - χ^2
- сравнителен анализ по определен описателен признак, относно проверката на изложената в изследването хипотеза.

Развитието на емоционалната отзивчивост на учениците при реализиране на дейността възприемане на музика налага оценяването по качествени признаци, за чиято цел е използвано рангово скалиране при обединяването на доказателственият материал по качествения признак. Получените резултати и в двете групи /КГ и ЕГ/ са таблично и графично представени. Този начин не позволява изчисляването на средните величини и тези на разсейването, но достатъчно ясно дава информация за статистическите величини Мода и Медиана.

3. Глава трета. Методически модел за развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост

3.1 Методологически основи на модела

Музикално-методическият модел за развитие на музикалната възприемчивост и отзивчивост се основава на следните подходи:

- **личностен подход** – осигуряващ формирането на отношение не само към дейността възприемане, а изцяло към музикалното изкуство.

За неговото формиране от важно значение е нагласата към учебната дисциплина и свързаната с това **мотивация за дейност**, за изява и активност, както и с определени личностни качества (темперамент, познавателни, поведенчески аспекти и пр.), т.е. отчита се индивидуалността на всеки един ученик.

Дейността възприемане на музика има отношение към формиране и обогатяване на музикалната култура на обучаваните, обогатява субектния им опит и според редица изследователи въздейства върху нравствено-естетическото им възпитание. От друга страна, това е един от начините, съдействащ за формиране на определени навици за по-нататъшно самообучение и самоусъвършенстване; формиране на мотивационно отношение към съответната дейност и готовност за активно включване в нея. Това има отношение не само овладяването на определени музикални произведения в процеса на обучение, но и с формирането и изграждането на умения за прилагането на тези знания в различни ситуации; развитие на аналитичното мислене, отношение и оценка при възприемането на различни музикални произведения;

- **компетентностен подход** – имащ отношение към ключовите компетентности, които трябва да придобият учениците при реализирането на музикалната дейност възприемане.

Чрез компетентностния подход се осъществява „преориентиране на традиционната образователна парадигма за преподаване на знания, формиране на умения и навици към създаване на условия за овладяване на комплекс от компетенции, осигуряващи потенциал и способности за устойчива и ефективна жизнена дейност в условията на съвременното усложнено социално-политическо, пазарно и информационно пространство“⁷.

⁷ Радев, Пл. А. Александрова. 2009. Философия на образованието. В. Търново. Фабер. с. 104.

При реализирането на дейността възприемане, компетентностният подход може да се разглежда от две позиции. **Първата**, имаща отношение към формирането на умения за активно възприемане на музикалните произведения, осмисляне на емоционално-образното им съдържание, изграждане на определен тип отношение и оценка, разглеждана като неделим сегмент от всички останали дейности в часа по музика. **Втората**, в по-широк аспект – на междудисциплинарно равнище. Изграждането на навици за внимателно слушане, осмисляне, анализиране и оценка представляват определен тип личностна характеристика, която има отношение не само към провеждането на часа по музика, но и към всички останали дисциплини, залегнали в учебния план.

3.2. Характеристика и специфичност на методическият модел за развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост

3.2.1. Теоретични основи

Процесът на реализиране на дейността възприемане на музика в предложения методически модел преминава през няколко нива:

- Емоционално-насочващо;
- Емоционално-съотнасящо;
- Емоционално-осмислящо;
- Интерпретативно-оценъчно.

Всяко едно от нивата в методическия модел е вертикално разгърнато в съответстващите му структурни елементи (конституенти). Началният етап на модела се гради на базата на два основни компонента: музикални предпочитания и емоционална сфера /свързана с провокирането на интереса/.

Първите имат отношение към подбора на методите и подходите за въздействие върху емоционалността на учениците.

В обучението по музика и по-конкретно, реализирането на музикалната дейност възприемане **е свързано с прилагането на определени методи**, отнасящи се до възприемането, разбирането, осъзнаването и интерпретирането на придобитите знания. Това са т. нар. **активни и интерактивни методи**, подпомагащи и стимулиращи познавателната активност на учениците и развиващи интелектуалната и личностната им рефлексия, обслужващи всеки един етап от учебния процес, подсилващи интереса и мотивацията и развиващи способностите за самостоятелно учене.

Методите са база и предпоставка, насочена към:

- развитието на аналитичното им мислене, отделяне на същественото от несъщественото, търсене на причинно-следствени връзки;
- определяне на най-ефективни начини и способности за разрешаване на проблемни ситуации и тяхното аргументиране.

ПЪРВО НИВО. ЕМОЦИОНАЛНО-НАСОЧВАЩО

Това ниво е насочено към създаването на предпоставки за възприемането на музикалното произведение, т.е. създаване на предварителен интерес и нагласа за възприемане. В основата му лежи субектният опит на учениците.

Субектният опит се разглежда като индивидуално-личностен емоционален опит на индивида, но поставен в други условия, а именно, в позицията на изходно начало за съпоставка с емоционалните преживявания, предшестващи възприемането на музикалното произведение.

За тази цел се използват **емоционално-мотивиращи методи**, въвеждащи в основната емоционална сфера. Това са методи, провокиращи активното включване на учениците в първото ниво на методическия модел посредством: **информационно-рецептивен, емоционално-асоцииращ и дискуссионен методи**.

ВТОРО НИВО. ЕМОЦИОНАЛНО-СЪОТНАСЯЩО

В това ниво отново са залегнали определени методи, които най-общо биха могли да се определят като **емоционално-насочващи и емоционално-подпомагащи**. Необходимостта от включването им е продиктувано от търсенето на начини за активно включване на всички ученици в дискусиите, определяне на посоката на анализирането и формиране на отношение и обобщения, в контекста на заложената в произведението емоционално-образна същност, по начин, който да изразява по адекватен начин неговото съдържание.

В двете поднива на емоционално-съотнасящото ниво на методическия модел, като най-важен компонент се определя **диагностицирането на емоционалната отзивчивост** при възприемането на емоционалните особености на различни дялове в произведението и как учениците реагират при сходни и при контрастни, т.е. техните реакции имат ли отношение към възникнала емоционална промяна в музикалното развитие. Обособяването на двете поднива е условно, защото, въз основа на емоционалната отзивчивост, се обособяват емоционално-насочващите методи, т.е. те са в пряка зависимост от начинът по който учениците реагират на емоционалното съдържание на музикалната творба.

ТРЕТО НИВО. ЕМОЦИОНАЛНО-ОСМИСЛЯЩО

Основен метод, залегнал в третото ниво е методът на емоционално-смысловия анализ. Отново това ниво би могло да се

подраздели на две взаимосвързани поднива. Първото подниво кореспондира с програмното заглавие /ако произведението носи такова/, съотнасянето му предварително зададеното от учениците в зависимост от образната сфера и впоследствие търсенето и откриването на онези компоненти от музикално-изразната система, имащи отношение към **идейно-емоционалното развитие**. Желателно е, първоначалните произведения, които трябва да се възприемат да носят определено програмно заглавие, което да се съпоставя с новото. Това е своеобразна оценка за емоционалната възприемчивост на учениците. Оттук, целта е насочена към открояване на основните изразни средства, проследяване развитието на тематичния материал и изразните компоненти и накрая – осмисляне развитието на музикалния образ на произведението, но отчитайки връзката със средствата на музикалната изразност.

ЧЕТВЪРТО НИВО. ИНТЕРПРЕТАТИВНО-МОДЕЛИРАЩО

Интерпретативно-моделиращото ниво е най-висшето в йерархичната структура на методическия модел. То има отношение към поставянето на творчески задачи, които от една страна, имат за цел да диагностицират степента на развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост на учениците, но от друга, на основата на творческите задачи да развиват като цяло емоционалната им интелигентност. Интерпретативно-моделиращото ниво задължително включва в себе си оценъчния компонент и съответната аргументация за това.

Първото подниво не би могло да се реализира без задълбочен анализ на музикалните явления в резултат на моделирането на изразните средства и съответното оценъчно отношение. При така реализираното ниво на методическия модел, творческите задачи поставят учениците в позицията на **активни сътворци**. Това въздейства мотивиращо, провокира интереса им, развива рефлексивните им способности и ги прави

активни участници в образователния процес. По този начин се елиминира пасивното възприемане на учебния материал и развива творческите им способности, креативно мислене и емоционална интелигентност.

И за това в най-пълна степен допринася второто подниво на четвъртото, интерпретативно-моделиращо ниво. Реализира се чрез музикалната програма FL Studio, чрез работа върху предварително подготвени МИДИ файлове. Учениците се разделят на групи, като всяка една от тях отговаря за мелодическия, хармоническия, басовия и ударния файл. При така зададените матрици се изисква творческо отношение към отделните компоненти на музикално-изразната система /темпо, лад, динамика и тембър/ за постигане на определена емоционално-образна сфера.

4. ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. ПРЕДСТАВЯНЕ И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Анализът на резултатите от изследването цели да регистрира и обясни следствието от прилагането на модела по отношение емоционалната възприемчивост и отзивчивост на учениците от пети, шести и седми клас на прогимназиалния етап в основната образователна степен при реализиране дейността възприемане в обучението по музика.

Съпоставянето на резултатите от входното и изходното ниво ще даде възможност за проследяване не само посоката и динамиката на процеса, но и обособяването на значимите и съществените фактори, предопределящи позитивната посока по отношение въздействеността върху емоционалната възприемчивост и отзивчивост.

Резултатите от констатиращия етап на педагогическия експеримент налагат следните изводи:

1. Учениците от ЕГ и КГ са показали приблизително еднакво ниво на емоционална възприемчивост и отзивчивост, което ги равнопоставя като възможности в началото на педагогическия експеримент;

2. Като цяло, входното ниво на учениците и от двете групи (ЕГ и КГ) е сравнително ниско, което свидетелства за ниско ниво на теоретична подготовка и кореспондира с ограничено използваните в обучението методи, които да провокират техният интерес и да развиват рефлексивните им способности.

4.2. Анализ на резултатите от контролния етап на изследването

Обобщените данни за движението на медианата показва, че при ЕГ се процесът на движение на Медианата към “много добро” ниво $/X_3/$ е значително по-интензивен, докато при КГ процесът е ориентиран най-вече към “добро” ниво $/X_2/$ и запазване на положението.

При данните за движението на Модата в ЕГ е налице същото ориентиране на резултатите към най-високото оценъчно ниво “добро” $/X_3/$. При КГ движението е към ниво “добро” $/X_1/$ и запазване на положението спрямо началния етап на експеримента.

Получените резултати по критерия на Пирсън потвърждават резултатите от сравнението по Медианния критерий, че по отношение на изходното ниво на ЕГ и КГ съществуват съществени различия.

Резултатите от заключителната диагностика по отношение емоционалната възприемчивост и отзивчивост на

учениците, участващи в изследването показват следното
/Таблица № 29/:

1. В основата на методическия модел, свързан с развитието на емоционалната възприемчивост и отзивчивост на учениците при реализиране на дейността възприемане на музика са залегнали методи и подходи, насочени към провокиране на интереса и рефлексивните способности на обучаваните, изхождайки от типичните за възрастта им емоционални особености и нагласи, служещо като отправна точка за активното им включване в разрешаването на разнообразните по своето естество проблемни задачи;
2. Във формиращия етап на експеримента представителите на ЕГ са показали по-високи резултати от тези на КГ по отделните критерии и показатели към тях, доказващо се чрез сравняване на резултатите с медианния критерий, сравнителен анализ по определени признаци и критерия на Пирсън χ^2 , разкриващи развитието и посока му. Възходящата посока на движение на стойностите при ЕГ в сравнение с тези на КГ показва, че предложените методи и подходи в методическия модел създава условия, осигуряващи развитието на емоционалната възприемчивост и отзивчивост на учениците;
3. Средноаритметическите стойности по отделните критерии и показатели показват, че най-висок резултат и при двете групи се наблюдава по отношение на критериите и показателите, свързани с открояване значението на темпото, лада, динамиката и тембъра в контекста на идейно-емоционалното развитие, подпомогнато най-вече от включените в четвъртото ниво на методическия модел разнообразни проблемно-творчески задачи.

Анализът на резултатите от експерименталното изследване потвърждава работната хипотеза, **че процесът на развитие на емоционалната отзивчивост на учениците от**

прогимназиалния етап на основната образователна степен при възприемането на музика, може да бъде стимулиран, ако се приложи методически модел на обучение, съобразен с емоционално-възрастовите им особености, осигуряващ оптимални условия за изявата на субектната активност на учениците при изпълнението на различните проблемни задачи и насочени към развитие на рефлексивните им способности, като стимулиращ източник на неговата самоактивност и саморегулация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ

Разработеният и апробиран методически модел за развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост при обучението по музика в прогимназиален етап на основната образователна степен има за цел да създаде нови, допълнителни възможности за реализиране на дейността възприемане на музика в училище.

Апробираната методическа система създава възможности за оптимизиране на дейността възприемане на музика и е насочена към развитието на музикалния слух на учениците, музикалното им мислене и памет и чрез създаване на условия за активно включване в учебния процес посредством използването на методи и подходи, да провокира техния интерес и внимание и на тази основа да формира определено отношение към възприеманата музика.

Разработеният методически модел осигурява възможности за използване на специализиран музикален софтуер при реализиране на дейността възприемане на музика, поставяйки учениците в ролята на активни субекти на познанието в посока осъзнаване на определени логически закономерности в музикалното развитие по отношение на темпото, тембъра,

динамиката и лада, разглеждани и като самостоятелно изразно средство и в тяхното единство, в контекста на авторовата идея. Осигуряването на условия за активно включване на учениците в познавателния процес е свързано с изпълнението на проблемно-творчески задачи, чието разрешаване се осъществява на екипен принцип. Това позволява да се предлагат различни решения и чрез дискутирането да се отсяват най-рационалните в контекста на зададения проблем.

Изводи с теоретичен характер:

1. Личностно ориентираният образователен процес, в контекста на съвременните образователни изисквания и търсенето на иновативни подходи, целящи превръщането на учениците в активни субекти на познанието е в основата на търсенето на нови методически насоки в обучението по музика при овладяването на заложените в държавните образователни стандарти ключови компетентности, обхващащи основните музикални дейности;

2. Проучената специализирана научна литература, имаща отношение към психологическите и педагогически особености при реализирането на дейността възприемане на музика в училище показва съвременните посоки в българската образователна практика, насочени към търсенето на методи и подходи, създаващи условия за активиране на интереса, познавателния потенциал и творчески способности на обучаваните. Това дава основание за разработването на конкретен методически модел, чрез който да се търсят допълнителни възможности за развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост на обучаваните при реализиране на дейността възприемане на музика;

Изводи с практико-приложен характер и значимост:

1. Разработеният методически модел актуализира и създава допълнителни възможности в установените до момента в

музикално-педагогическата дейност методически практики, изразяващи се в:

- *активното включване на учениците в образователния процес и провокиране на творческия им потенциал при реализиране на дейността възприемане на музика в прогимназиалния етап на основната образователна степен;*
 - *постоянно обогатяване субектният опит на учениците посредством приложението на активни и интерактивни методи и подходи, съобразени с възрастовите особености на учениците и техните репрезентативни системи;*
 - *задълбочено вникване в логиката на музикалното развитие в контекста на авторовата идея, формиране на критерии за оценка на възприетите музикални произведения и на тази основа въздействие върху цялостното отношение към музикалното изкуство.*
2. *Анализът на данните от контролния етап на научното изследване потвърждават работната хипотеза, че процесът на развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост на учениците от прогимназиалния етап на основната образователна степен, може да бъде стимулиран, ако в обучението се включват такива методи и подходи, чрез които да се осигуряват оптимални условия за изява на субектната активност и творчески потенциал на учениците и развиват рефлексивните им способности и емоционална интелигентност.*
3. *Разнообразните методи и подходи за развитие на музикалното възприятие, цели и формиране на умения за работа в екип при разрешаването на проблемните задачи, което въз основа на дискусията се създават възможности за по-задълбочено вникване в проблематиката чрез*

съпоставянето и логическото обосноваване на различни мнения.

ПРИНОСИ

Въз основа на констатираните резултати се оформят следните изводи, които са приноси за дисертационния труд:

1. Изготвяне и прилагане на авторски научнообоснован музикално-технологичен модел за развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост на учениците в обучението по музика в пети, шести и седми клас на прогимназиален етап на основната образователна степен, с цел овладяване на основните ключови компетентности при осъществяване на дейността възприемане на музика.

2. Така представените методи за развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост се характеризират с диагностична значимост и позволяват формирането на характерните компетентностите у учениците, свързани с възприемане на музика в училище.

3. Изхождайки от съвременните концепции в музикалната психология и педагогика за възпримане на музика като основна вид дейност за реализиране на всички други музикални дейности, са разработени конкретно обособени нива за развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост.

4. Практическата значимост на научното изследване се характеризира с:

- Формиране на определени психолого-педагогически предпоставки за активиране на рефлексивността в*

поведението на учениците в процеса на обучение по музика;

- *Представяне на резултатни похвати за обучение, намиращи израз в интегрирането на знания от различните учебни дисциплини, които са от особено значение за съвременната музикално-педагогическа практика;*
- *Уточняване на отличителните свойства при включване на специфични методи на обучение /активни и интерактивни/ и обективизиране на действията, зависещи от последователността на конкретните познавателно-мисловни процеси, с цел оптимално формиране и развитие на емоционалната възприемчивост и отзивчивост на учениците.*

Списък на публикациите, свързани с дисертационния труд

1. *Овнарски, Борис.* (2017). Върху някои методически аспекти на дейността възприемане на музика в училище. В: Изкуства. Медии. Култура. Благоевград. ЮЗУ „Н. Рилски“ /под печат/.
2. *Овнарски, Борис.* (2018). Общобразователни аспекти на обучението по музика в България във връзка с реализиране на дейността възприемане на музика. В: Управление и образование, Том XIV (3). Бургас. УИ «Проф. Д-р Асен Златаров». с. 43-47.
3. *Овнарски, Борис.* (2018). Корелационни зависимости между възприемането на музика и емоционално-възразстовите особености на учениците от пети до седми клас на ОУ. В: Педагогически факултет. Годишник на ШУ „Епископ Константин Преславски“, Том XXIID. Шумен, 2018. с. 89-96.

